

पावसाळ्यातील जनावरांची काळजी

पावसाळा क्रतुमध्ये हवेतील आर्द्रता वाढते. ओलसर व दमट वातावरणामुळे जनावरांच्या उत्पादनावर, आरोग्यावर परिणाम होतो. या काळात जंतूंचा प्रादुर्भाव वाढून संसर्गजन्य रोगांचे प्रमाण वाढते, तसेच या काळात जनावरांच्या खाद्यात बदल झाल्याने आजारी पडतात. या काळात जनावरे गाभण, विण्याच्या अवस्थेत किंवा व्यालेली असतात, चयापचय क्रियेवर ताण आल्याने काही नवीन आजार दुभत्या जनावरांस होऊ शकतात. हे लक्षात घेता जनावरांचे आरोग्य चांगले राहण्यासाठी व्यवस्थापनात यामुळे या वातावरणात योग्य बदल करणे गरजेचे असते.

पावसाळ्यात वातावरणातील आर्द्रता अधिक असल्यामुळे गोठ्यातील वातावरण नेहमी ओलसर असते. त्यासाठी गोठ्यात खड्डे असतील तर मुर्लम टाकून मलमूत्राचा निचरा होईल या दृष्टीने उतार ठेवावा, तसेच पावसाचे पाणी गोठ्यात येणार नाही यासाठी बाहेरील बाजूने तात्पुरते पोत्याचे पडदे लावावेत. यासाठी आवश्यक उपाययोजना कराव्यात. गारब्याचा त्रास होणार नाही. गोठा स्वच्छ असल्यास जनावरांचे आरोग्य चांगले राहते. गोठ्याचा आजूबाजूला गवत किंवा झाडेझुडपे वाढू देऊ नयेत. पावसाळ्यामध्ये जर जनावरांचा गोठा गळत असेल तर त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम जनावरांच्या आरोग्यावर होतो. यामुळे गोठा गळणार नाही याची दक्षता घ्यावी.

गोठ्यातील जमीन कोरडी राहण्यासाठी चुना गव्हाच्या किंवा ज्वारीच्या तुसात मिसळून त्याचा पातळ थर गोठ्यात अंथरावा, जेणेकरून हवेतील आर्द्रता कमी होते. या ठिकाणी भरपूर हवा व प्रकाश असावा. गव्हाणी, मलमूत्राची नाली, बसण्याची जागा नेहमी स्वच्छ असावी. या काळात जिवाणूंचा प्रादुर्भाव जास्त होत असल्यामुळे गोठे अधूनमधून जंतुनाशक द्रावणाने धुऊन घ्यावेत. जनावरांच्या वागणूकीकडे लक्ष ठेवावे. जनावर आजारी वाटले तर लगेच पशुवैद्यकाचा सल्ला घ्यावा. गोठ्याच्या आजूबाजूला पावसाचे पाणी साचणार नाही याची काळजी घ्यावी.

पावसाळ्यात जनावरांच्या चाच्याची किंवा खाद्याची साठवणूक कोरड्या जागेवर करावी, जेणेकरून खाद्य ओले होणार नाही. ओल्या झालेल्या चाच्यावर बुरशी लागण्याची शक्यता असते, त्यामुळे असा बुरशीग्रस्त चारा किंवा काळपट चारा जनावरांना खायला देऊ नये, कारण अशा चाच्याच्या सेवनाने जनावरांच्या स्वास्थ्यावर दुष्परिणाम दिसून त्यांचे उत्पादन कमी होण्याची शक्यता असते. त्याचप्रमाणे पावसाळ्यामध्ये रासायनिक ख्रांतीची व कीटकनाशकांची विषबाधा जनावरांमध्ये प्रामुख्याने दिसून येते. (उदा. युरियाची विषबाधा). पावसाळ्यामध्ये साठवणूक केलेले बी-बियाणे, रासायनिक खते, कीटकनाशके इत्यादी जनावरांच्या खाद्यापासून व गोठ्यापासून दूर ठेवावे. अशा वस्तू जनावरांच्या संपर्कात येणार नाहीत, याची दक्षता घ्यावी. या वस्तू जनावरांच्या संपर्कात आल्यास जनावरांमध्ये विषबाधेसारखे गंभीर स्वरूपाचे अपघात घडू शकतात.

पावसाळ्यात हिरवा चारा मुबलक प्रमाणात उपलब्ध होतो म्हणून बहुतांश जनावरे हिरव्या चाच्यावर ठेवली जातात; परंतु शास्त्रीय दृष्टिकोनातून दैनंदिन आहारात हिरव्या चाच्याबरोबरच वाळलेल्या वैरणीचा समावेश असावा. कडबाकुट्टीतून काढून दिल्यास वैरणीची बचत होऊ शकते. खुराक आणि अंबोण दूध देण्याच्या क्षमतेनुसार घ्यावे. जुलै ते ऑक्टोबर या कालावधीत गाई, म्हशी गाभण काळाच्या शेवटच्या अवस्थेत असतात किंवा वितात. म्हणून गर्भाच्या वाढीसाठी व दूध उत्पादनात वाढ होण्यासाठी अधिक खुराक घ्यावा. क्षारांची गरज भागविण्यासाठी खाद्यातून क्षार मिश्रणे घ्यावीत किंवा गोठ्यात क्षारविटा टांगाव्यात.

पावसाळ्यात कुरांमध्ये जिकडे-तिकडे हिरवे व कोवळे गवत दिसायला लागते. हे हिरवे, कोवळे गवत जनावरे अधाशीपणे ते खातात. पावसाळ्यातील गढूळ पाणी प्यायल्याने व दूषित चारा खाल्ल्याने जनावरांना पचनसंस्थेचे विकार (उदा. साधे अपचन,

प्रकाशन

महाराष्ट्र पशु व मत्त्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर, संशोधन अनुदान अंतर्गत

अतिसार किंवा हगवण) जडतात. पावसाळ्यामध्ये जनावरांत पोटफुगी जास्त प्रमाणात दिसून येते, कारण अधिक प्रमाणात हिरवे-कोवळे गवत खाल्ल्याने त्यापासून त्वरित वायू तयार होतो व तो पोटात जमतो व त्यामुळे जनावरांची डावी कूस फुगलेली आढळते. जनावर सुस्त होते. जनावर रवंथ करीत नाही. अडकून उभे राहते. कधी कधी वेदना होतात व जनावरांस शवासोच्छ्वास घेण्यास त्रास होतो. वेळीच उपचार केला नाही तर जनावर दगावू शकते. हे सर्व टाळण्यासाठी जनावरांना अधिक प्रमाणात हिरवा चारा खाऊ देऊ नये, जेणेकरून पचनाचे विकार सहजपणे टाळले जाऊ शकतील. पावसाळ्यात जनावरांना स्वच्छ व मुबलक पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करणे गरजेचे आहे. जनावरांना हिरव्या आणि वाळलेल्या चाच्याचे मिश्रण करून द्यावे. रेडकांना पुरेसा आहार मिळेल याची काळजी घ्यावी. पावसाळ्यात साठवलेल्या खाद्याची योग्य ती काळजी घ्यावी, जेणेकरून खाद्य पावसाच्या पाण्याने ओले होणार नाही. साठवून ठेवलेले ओले किंवा कोरडे खाद्य पावसाच्या पाण्याने ओले झाल्यास त्यावर बुशीची वाढ होते व असे बुशीजन्य खाद्य जनावरांनी खाल्ले तर जनावरांना बुशीजन्य रोगाची लागण होते व बन्याचदा विषबाधा होऊन जनावरे मृत्युमुखी पडतात. तेव्हा असे खाद्य जनावरांना खाण्यास देऊ नये.

पावसाळा जनावरांच्या प्रजननाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा ऋतू आहे. मुबलक हिरवा चारा असल्यामुळे त्यांना त्यातून प्रजननासाठी आवश्यक असलेले पोषक घटक मिळतात, म्हणून या ऋतूत जनावरे माजावर येण्याचे प्रमाण अधिक असते. माजाच्या योग्य वेळी जनावरे फळवून घ्यावीत व नंतर दोन महिन्यांनी तज्ज्ञांकडून तपासावीत. बाह्य परजीवींचा, विशेषत: गोचीड, गोमाशया, माशया, डास, चिलटे यांचा प्रादुर्भाव पावसाळ्यात जास्त प्रमाणात होत असल्यामुळे मोठ्या जनावरांत ‘सर्रा’, ‘थायलेरिओसिस’, ‘बॅबेसिअसेसिस’ सारखे प्राणघातक रोग होतात. हिरवा चारा जास्त उपलब्ध असल्यामुळे पचनसंस्थेचे सुद्धा आजार होऊ शकतात. यासाठी वेळीच उपचार करावेत. त्याचबरोबर गोठा स्वच्छ राहील याची दक्षता घ्यावी. शेणाची विल्हेवाट गोठ्यापासून दूर अंतरावर लावावी. पाणी साचणार नाही याची दक्षता घ्यावी. गोठ्यातील खाच-खळगे बुजवून घ्यावे. सर्व वयोगटांतील जनावरांस आंतरपरजीवींचा प्रादुर्भाव मोठ्या प्रमाणात होत असल्यामुळे त्यांना वेळोवेळी जंतनाशके पाजून घ्यावीत. तसेच कुरणात आलटून-पालटून चारावे. नदीकाठी किंवा डबक्याकाठी जनावरांना चारू नये. दूध काढण्यापूर्वी व नंतर पोर्टेशिअम परमऱ्यानेटच्या द्रावणाने कास स्वच्छ धुवावी. त्याचबरोबर गोठ्यातील स्वच्छता व निर्जतुकीकरण करावे. पशुवैद्यकाच्या मदतीने योग्य वेळी लसीकरण करून घ्यावे. जनावरांची वेळोवेळी पशुवैद्यकाकडून तपासणी करून घ्या.

पावसाळ्यात लहान वासरांना पुरेसे संरक्षण न मिळाल्याने न्यूमोनिया हा आजार होण्याचा संभव अधिक असतो. यामध्ये शवास घेण्यास त्रास होतो, धाप लागते, घसा व छातीतून खरखर असा आवाज येतो व जनावरास ताप येतो. न्यूमोनिया या रोगात लहान वासरे दगावण्याचे प्रमाण अधिक असते, म्हणून पावसाळ्यात लहान जनावरांना पुरेसे संरक्षण देऊन त्यांना कोरड्या जागेत ठेवावे. गोठ्यात भरपूर हवा व प्रकाश येर्इल अशा किणी त्यांची बांधण्याची व्यवस्था करावी. साधारणत: पावसाळा सुरु होण्याच्या सुमारास गोचीड, गोमाशया, डास, चावणाच्या माशया इत्यादी कीटकांचा प्रादुर्भाव अधिक प्रमाणात असतो. हे कीटक जनावरांचे रक्त शोषण करतात व त्यामुळे जनावर अशक्त होते. तसेच माश्या अंगावर बसल्यामुळे जनावरे बेचैन होऊन त्यांना मन लावून खाता येत नाही. त्यामुळे जनावरांच्या उत्पादनात घट होते. कमी रोगप्रतिकारकशक्ती असलेली वासरे लवकर आजारी पडतात. नवीन जन्माला आलेल्या वासरांना चिक जन्मत: लवकरात लवकर पाजावा. वासरांना स्वच्छ, निर्जतुक पाणी पिण्यास द्यावे. त्यांना सकस आहार द्यावा. प्रतिबंधात्मक लसीकरण करून घ्यावे.

* मार्गदर्शक *

 www.mafsu.in

 www.knpcvs.in

कर्नल ग्रा. (डॉ.) ए. एम. पातुरकर
मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपुर

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये
अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. एन. व्ही. कुरकुरे
संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. ए. यु. भिकाने
संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपुर

डॉ. व्ही. डी. आहेर
सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* संकलन *

डॉ. स्मिता आर. कोल्हे
संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा